

Червона корчма

Оноре де Бальзак

Переклав Віктор Шовкун

Присвячується маркізові де Кюстіну¹

Не пам'ятаю вже якого то року паризький банкір, що мав широкі комерційні зв'язки в Німеччині, давав обід на честь одного із своїх приятелів, якого знав давно, але того дня побачився з ним уперше; таких друзів негоціанти заводять повсюди, завдяки діловому листуванню. То був голова досить солідної нюрнберзької фірми, добродушний і гладкий німець, людина освічена і з добрим смаком, заядлий любитель люльки; він мав приємне, широке, чисто нюрнберзьке обличчя з квадратним, майже геть облісіним лобом, з кількома жмутиками ріденького, білявого волосся на скронях, являючи собою взірець синів цнотливої Німеччини, такої благородної і багатой на статечні характери, Німеччини, яку досі вважають миролюбною, навіть після семи нашеств. Німець сміявся простодушно, слухав уважно, пив охоче і, мабуть, любив шампанське не менше, аніж палевий йоганнісберг. Звали його Германом, як майже всіх німців, що їх письменники зображують у своїх книжках. Либонь, він усе звик робити ґрунтовно і тепер, зручно всівшись за банкіровим столом, їв з уславленим на всю Європу німецьким апетитом, віддаючи належну шану знаменитій кухні великого Карема. В честь гостя хазяїн дому запросив близьких друзів — капіталістів, комерсантів, кількох гарненьких і приємних дам, чиє миле базікання та невимушені манери вельми пасували до німецької простоти гостя. Коли б ви, як я у той вечір, мали приємність поспостерігати за цією веселою компанією людей, які поховали пазурі наживи, щоб віддатися втіхам життя, ви далєбі забули б про те, що на світі існують високі лихварські відсотки і трапляються прикрі банкрутства. Людина не може завжди творити зло. Навіть серед

піратів, певне, бувають приємні години, коли на їхньому розбійницькому кораблі можна почувати себе, як у кріслі-гойдалці.

— Сподіваюся, гер Герман на прощання розповість нам яку-небудь страшну історію в німецькому дусі.

Ці слова промовила за десертом одна юна особа, бліда й білява, яка, звичайно ж, начиталася Гофманових казок і романів Вальтера Скотта. Чарівне створіння було єдиною дочкою банкіра — хазяїна дому і своє виховання дівчина нині завершувала в театрі Жімназ, не пропускаючи жодної п'єси, з тих, які там ставилися. В ті хвилини гості вже перебували в щасливому стані солодкої знемоги, який опановує нас після розкішної трапези, коли ми трохи переоцінили можливості свого травлення. Кожен сидів, відкинувшись на спинку стільця, і, делікатно поклавши руку на край столу, грався позолоченим десертним ножиком. Як і завжди, коли обід закінчується, хтось із гостей неодмінно крутив у пальцях зернятко груші; інший скочував кульку з хлібної м'якушки; закохані складали з огризків фруктів безформні літери; скнари підраховували кісточки від плодів і вишиковували їх на тарілці — так ото драматург розставляє статистів у глибині сцени. Про ці маленькі радощі втішання щедрою трапезою чомусь не згадав у своїй книжці Брія-Саварен² — автор, загалом кажучи, надзвичайно сумлінний. Слуги вийшли. Стіл з десертом скидався на ескадру після бою — усе розкидане, напівз'їдене, понівечене. Тарілки безладно пересували туди-сюди, хоча господиня дому докладала неабияких зусиль, щоб розставити їх як треба. Кілька гостей роздивлялися краєвиди Швейцарії, розвішані на двох протилежних стінах їдальні. Ніхто не нудьгував. Нам ще не доводилося зустрічати людину в сумному гуморі, коли вона перетравлює вишуканий обід. У такі хвилини ми любимо посидіти в спокої, що являє собою ніби золоту середину між замріяністю мислителя і ситим задоволенням жуйної тварини — цей стан було б доречно назвати меланхолією натоптаного шлунку. Отож не дивно, що всі гості дружно подивилися на добродушного німця, радіючи, що зараз почують яку-небудь баладу, хай навіть геть нецікаву. Посеред такої блаженної тиші голос оповідача має властивість мовби зачаровувати наші притуплені почуття і сприяти

втішанню, так би мовити, негативним щастям. Я люблю все мальовниче і тут мимоволі замилювався цими обличчями, розквітлими від усмішок, освітленими сяйвом свічок, розчервонілими від смачної їжі; їхні розмаїті вирази на тлі канделябрів, порцелянових кошчків, фруктів та кришталю створювали вельми цікаву й химерну картину.

Несподівано мою уяву вразила зовнішність гостя, який сидів навпроти мене. Це був чоловік середнього зросту, досить угодований, поважний, з манерами біржового маклера і — як мені здалося — веселий на вдачу, і небагатий на розум. Досі мій погляд жодного разу на ньому не зупинився, але в цю мить його обличчя — мабуть, завдяки грі штучного світла — раптово змінилося, прибрало землистого відтінку, вкрилося ліловими плямами. Достоту обличчя тяжкохворого, що ось-ось стане трупом. Він застиг нерухомо, наче постать, зображена на діорамі, тупо дивлячись на скляний корок, що виблискував кришталевими гранями; та, либонь, він нічого перед собою не бачив і забув про все, споглядаючи якесь видіння із свого минулого або теперішнього. Я довго розглядав це химерне обличчя, і мене обсідали всілякі здогади: "Чи йому нездужається? А може, надто багато випив? Чи розорився на біржі? Чи міркує, як обшахрувати кредиторів?"

— Гляньте! — звернувся я до своєї сусідки, показавши їй на незнайомця.— Яка пика! На ній мовби наліплене оголошення про банкрутство.

— О, в такому разі він був би веселіший,— відповіла вона і, граційно похитавши голівкою, додала: — Якби такий розорився, про це, мабуть, знали б у всьому світі! Лише в земельні володіння у нього вкладено мільйон! Він колишній постачальник імператорських армій, досить оригінальний тип. Одружився він удруге з розрахунку, але, уявіть собі, дружина в шлюбі з ним дуже щаслива. В нього гарненька дочка, яку він довго не хотів визнавати за свою. Та коли сталося нещастя з його сином — хлопець загинув на дуелі — він змирився і взяв її до себе, бо вже не може мати дітей. Ось так убога дівчина несподівано стала, однією з найбагатших наречених у Парижі. Але після смерті єдиного сина цього

славного чоловіка мучить глибока туга, й іноді йому не вдається приховати її.

В цю мить колишній постачальник підвів на мене очі, і я здригнувся — така похмура задума була в його погляді. Здавалося, він виразив у ньому все своє життя. Та раптом обличчя його проясніло; він узяв скляний корок, машинально закрив ним карафу з водою, що стояла біля його тарілки, і з усмішкою обернувся до пана Германа. Безперечно, цей чоловік просто втішався radoщами пообідньої ситості й не мав у голові жодної думки, жодних турбот. Отож мені навіть стало соромно, що свій дар розгадування характерів я застосував до такого примітивного створіння, як тупий фінансист. А тим часом, поки я провадив свої марні френологічні спостереження³, добродушний німець заклау у ніс понюшку тютюну і почав свою розповідь. Мені було б важко переказати цю історію в тих самих виразах, що й оповідач, з усіма його паузами та багатослівними відступами від головної теми. Тому я записав її своїми словами, пропустивши все те, що видалося мені пустим розбалакуванням нюрнбержця, і залишивши все, з мого погляду, цікаве та поетичне: при цьому я виявив ту наївну безпосередність, яка властива більшості письменників, котрі частенько забувають написати під заголовком своєї книжки: "Перекладено з німецької".

Задум і дія

Десь наприкінці вандем'єра VII року республіканської ери, а за звичайним календарем — 20 жовтня 1799 року, двоє юнаків, які вранці виїхали з Бонна, перед самим заходом сонця дісталися до Андернаха, містечка, що притулилося на лівому березі Рейну, за кілька льє від Кобленца. В ті дні французьке військо під командуванням генерала Ожеро маневрувало на очах у австрійців, що закріпилися на правому березі річки. Штаб республіканської дивізії, яка входила до корпусу Ожеро, розташувався в Кобленці, а одна з її півбригад отаборилася в Андернаху. Двоє подорожніх були французи. Глянувши на їхні сині мундири з білою лямівкою та червоними оксамитовими вилогами, на їхні шаблі, а головне — на капелюхи, обтягнуті зеленою клейонкою і

прикрашені триколірним плюмажем, навіть німецькі селяни впізнали б у них військових хірургів, людей вчених і гідних поваги, яких любили не тільки в армії, а й у країнах, де стояли наші війська. В ті часи, згідно з недавнім законом про набір у армію, який проводив генерал Журден, багатьох юнаків із пристойних сімейств відірвали від медичного стажування і, природно, вони й на полях битв прагнули робити своє діло, а не нести стройову службу, бо це не відповідало ні їхній освіті, ні мирному призначенню їхнього фаху. Ці молоді служителі науки, люди незлобливі й працьовиті, творили добру справу в епоху, коли повсюди панувало зло, і вони ж таки з великим співчуттям ставилися до вченої братії тих країн, які підкоряла своєму впливу жорстока цивілізація Французької республіки. Обидва мандрівники мали при собі подорожню та наказ про призначення їх на посаду молодших лікарів, за підписами Коста й Бернадота, і прямували у півбригаду, до якої були зараховані. Юнаки були родом з Бове й належали до буржуазних родин, не дуже багатих, але таких, де провінційна доброзвичайність та порядність передається від покоління до покоління як частина батьківської спадщини. З'явившись на театрі воєнних дій раніше, ніж їм належало вступити на посаду, вони з цікавості, притаманної молодим людям, здійснили поїздку на диліжансі до Страсбурга. Хоча обачливі матері дозволили синам узяти на дорогу зовсім небагато грошей, вони вважали себе багатими, маючи кожен по кілька луїдорів — справжній скарб у часи, коли асигнації були вкрай знецінені, а золото коштувало значно дорожче, ніж срібло. Обидва молодші лікарі мали не більше як по двадцять років і з молодечим ентузіазмом сприймали поетичну сторону свого нового становища. Дорогою від Страсбурга до Бонна вони побували в палаці курфюрста і помилувалися берегами Рейну як митці, філософи й натури, схильні до спостережень. Люди, які обрали собі долю вченого, мають у такому віці безліч захоплень. Навіть у любовних пригодах та в мандрах лікар-початківець повинен накопичувати спостереження, що в майбутньому допоможуть йому домогтися багатства, а то й слави. Отже, обидва молодики віддали данину глибокому захвату, який опановує людей освічених, коли вони бачать рейнську долину та швабські краєвиди; природа тут яскрава, багата, на крутих пагорбах розкидано чимало середньовічних замків, усе навкруг

бує зеленню, але скрізь можна помітити сліди вогню та меча. Людовік XIV і Тюренн⁴ свого часу спалили дощенту цей незрівнянний край. То там, то сям бовваніють руїни, які свідчать про гордість, а може, про передбачливість версальського монарха, що звелів зрівняти з землею прекрасні замки, які колись прикрашали цей куточок Німеччини. Милуючись чудесним краєм з його лісами, з мальовничими пам'ятками середньовіччя, оберненими в руїни, ви неодмінно перейметесь мрійливим і містичним німецьким духом. Проте поїздка двох молодих приятелів у Бонн мала на меті не тільки розваги, а й науку. Саме в палаці курфюрста було обладнано головний госпіталь франко-голландської армії та дивізії Ожеро. Новоспечені молодші лікарі приїхали туди, щоб навідати товаришів, віддати начальству рекомендаційні листи й освоїтися з першими враженнями від свого ремесла. Але водночас там, як і в інших місцях Німеччини, вони позбулися деяких упереджень щодо виняткової краси вітчизняних пам'яток старовини та вітчизняних краєвидів. Мармурові колони, які прикрашали курфюрстів палац, вразили їхню уяву, а подорожуючи далі, вони знову й знову милувалися грандіозною величчю німецьких будівель, на кожному кроці наштовхуючись на справжні скарби стародавнього або сучасного зодчества. Час від часу та або та дорога, по яких мандрували двоє друзів, прямуючи до Андернаха, приводила їх на вершину гранітного стрімчака, що височів над іншими скелями. Звідти крізь лісову прогалину або гірську ущелину їм відкривався Рейн, облямований пісковиковими урвищами або зубчастими смугами буйних зелених хащів. Від долин, стежок, дерев струменіли осінні пахощі, які навіюють задуму; вершини лісів починали золотіти, а де-не-де вже проступали теплі й темні тони — ознака старості. Листя опадало, але небо ще було ясно-блакитне, зовсім сухі дороги жовтими лініями змережували краєвид, освітлюваний скісними променями призахідного сонця. До Андернаха друзям залишилося проїхати близько половини льє, не більше. Стояла тиша, така глибока, ніби й не було війни, яка пустошила цей чудовий край. Юнаки звернули на стежку, яку кози протоптали через високі кряжі із синюватого граніту, між якими шумує Рейн. Незабаром вони уже спускалися по крутосхилу ущелини, на дні якої розташувалося невелике містечко, кокетливо притулившись до річки, в тому місці, де вона утворює зручну для суден гавань.

"А чудова країна, ця Німеччина!" — вигукнув один з двох подорожніх на ім'я Проспер Маньян, побачивши розфарбовані в яскраві кольори будиночки Андернаха, зібрані в купку, наче яйця в кошику, й розділені деревами, садами, квітами.

Якийсь час Проспер замилювано дивився на гостроверхі дахи, з-під яких стриміли балки, на дерев'яні сходи, на мирні оселі, що утворювали ніби галереї, на човни, які тихо погойдувалися біля пристані на хвилях..

В ту мить, коли гер Герман вимовив ім'я Проспера Маньяна, колишній постачальник схопив карафу, налив у склянку води і вихилив її одним духом. Цей порух привабив мою увагу, й мені здалося, я помітив, що руки в багаття злегка тремтіли, а на лобі в нього заблищали краплі поту.

Як звати колишнього постачальника? — спитав я у своєї люб'язної сусідки.

— Тайфер,— відповіла вона.

— Вам нездужається? — вигукнув я, побачивши, як зблід цей дивний чоловік.

— Ні, ні,— відповів він, подякувавши мені за увагу чемною усмішкою.
— Я слухаю,— сказав він, кивнувши головою гостям, бо всі обернулися до нього.

Як звали другого молодика, я забув,— вів далі гер Герман.— Але пам'ятаю, Проспер Маньян розповідав мені, що його товариш був темноволосий, худий і веселий. З вашого дозволу я назву його... ну, скажімо, Вільгельмом, щоб надати моїй розповіді більшої ясності.

Охрестивши француза німецьким ім'ям без усякої поваги до романтизму та його вимог дотримуватися місцевого колориту, товстун німець став розповідати далі:

— Коли молодики нарешті в'їхали в Андернах, було вже зовсім поночі. Розміркувавши, що їм доведеться згаяти багато часу на пошуки начальства, на пояснення, хто вони такі, й на отримання білету на постій у місті, переповненому солдатами, друзі вирішили останню ніч, якою вони ще могли вільно розпорядитися, перебути в корчмі, що стояла за сто кроків від Андернаха,— побачили вони її ще з вершини кряжу й замилювалися багатими тонами її забарвлення, які здавалися ще гарнішими в полум'ї вечірньої заграви. Вся пофарбована у червоний колір, вона вирізнялася посеред краєвиду великою багряною плямою, що різко контрастувала і з барвистим розмаїттям міських будиночків, і з зеленим листям дерев та кущів, і з сіруватою смугою покритої брижами річки. Свою назву корчма завдячувала кольору своїх стін, який фантазія її засновника обрала ще в незапам'ятні часи. З цілком пояснених забобонних і комерційних міркувань наступні власники цього закладу, добре відомого рейнським водникам, старанно зберігали його зовнішній вигляд.

Почувши цокіт кінських копит, хазяїн "Червоної корчми" вийшов на поріг.

"Богом присягаюся, панове,— вигукнув він,— якби ви під'їхали ще на кілька хвилин пізніше, вам довелося б заночувати просто неба, як і більшості ваших співвітчизників, що розбили бівуаки по той бік Андернаха. У мене жодного вільного місця! Якщо ви неодмінно хочете поспати в ліжку, я можу надати вам лише свою власну кімнату. А вашим коням я звелю постелити соломи в кутку подвір'я. Сьогодні навіть у моїх стайнях покотом сплять християнські душі. А ви з Франції приїхали, панове?" — запитав він після короткої мовчанки.

"З Бонна! — вигукнув Проспер.— І від самого ранку в нас і ріски в роті не було".

"О, щодо їства, то не турбуйтеся! — сказав корчмар, закивавши головою.— Побенкетувати в "Червону корчму" приїздить з усієї округи — навіть ті, хто живе звідси за десять льє. Почастую вас стравою, гідною

королів,— подам свіжу рейнську рибу. Нарікати не будете, бігме, не будете".

Доручивши стомлених коней турботам корчмаря, який так і не зміг докликатися слуг, наші лікарі увійшли в загальну залу корчми. Густі хмари білястого диму, що огорнули безліч курців, спочатку не дозволили їм роздивитися, в яке товариство вони потрапили; та коли молодики всілися за стіл з філософською терплячістю подорожніх, які з досвіду знають, що галасливі вимоги не дають бажаних наслідків, вони поступово розгледіли крізь димову завісу неодмінні прикмети німецького заїзду: піч, настінний годинник, столи, кухлі з пивом, люльки з довгими цибухами, людей з різними обличчями — євреїв, німців; грубі лиця судновиків. Мов у тумані поблискували еполети французьких офіцерів, дзеленькали об плиточну підлогу остроги й шаблі. Одні грали в карти, інші сперечалися, мовчали, їли, пили, ходили по кімнаті. Низенька гладуха з усіма прикметами, властивими для німецьких корчмарок — чорним оксамитовим чепчиком на голові, голубим корсажем із срібною вишивкою, клубком вовни, в'язкою ключів, срібною брошкою на грудях, укладеними навкруг голови косами (а її костюм, зрештою, з такою точністю зображено на сотнях гравюр, що немає сенсу описувати його) — вельми спритно то заспокоювала нетерплячку двох приятелів, то розпалювала її. Помалу-малу балачки стихали, постояльці розійшлися по кімнатах, хмара диму розсіялась. Коли на стіл поставили тарілки для лікарів і подали знаменитого рейнського коропа, пробило вже одинадцяту, й зала була порожня. В нічній тиші виразно чулося і форкання коней, і хрускіт сіна в них на зубах, і плюскіт рейнської води, і безліч найрозмаїтіших звуків, які лунають у напхом напханому заїзді, коли постояльці складаються спати: розчинялися й зачинялися двері та вікна, чувся невиразний гомін голосів, із спалень долинали якісь оклики. В ці хвилини тиші й сум'яття від річки долинув плюскіт весел та хрипкі крики човнярів, що підводили судно до пристані. Обидва французи і корчмар, який нахваляв їм Андернах, свою вечерю, свій рейнвейн, республіканську армію та свою жінку, з цікавістю нашорошили вуха. Хазяїн корчми, мабуть, добре розумівся на тому, що означали ці гортанні викрики,— він швидко вийшов і незабаром повернувся з низеньким

товстуном, за яким двоє човнярів внесли важку валізу та кілька тюків. Коли все це склали на підлозі, товстун сам підсунув валізу впритул до себе — мабуть, не бажаючи й на мить розлучатися з нею — і без церемоній усівся за стіл навпроти двох лікарів.

"Ідіть переночуйте в човні,— сказав він своїм людям,— бо, як бачите, заїзд ущерть набитий народом. Гадаю, у човні ви краще влаштуєтесь".

"Добродію,— сказав корчмар,— ось усе, що в мене є на сьогодні з їства"

І він показав на страви, подані для французів.

"Більше в домі не лишилося ні крихти хліба, ні навіть обгризеної кістки"

"А квашеної капусти нема?"

"Вишкребли й дно у діжці! І як я мав уже честь повідомити, я не можу надати вам іншого ліжка, крім стільця, на якому ви сидите, і іншої кімнати, крім загальної зали".

На ці слова низенький чоловічок окинув корчмаря, залу та двох французів поглядом, у якому відбилися обачність і страх...

— Тут я хочу зауважити,— сказав гер Герман, уриваючи свою розповідь,— що нам так і не пощастило взнати ні справжнього прізвища, ні історії цього незнайомця. Його папери, в яких він значився під прізвищем Вальгенфер, повідомляли, що він прибув з Аахена, де володів досить великою фабрикою біля Нейвіда — на ній виготовляли шпильки. Як усі тамтешні фабриканти, він носив сюртук із грубого сукна, короткі панталони, темно-зелений оксамитовий жилет, чоботи й широкий шкіряний пас. Обличчя в нього було кругле, манери відверті й щирі. Але того вечора йому не вдавалося приховати, що його гнітять якісь таємні

побоювання, а може, гнітючі турботи. Корчмар потім казав, що цей німець-фабрикант, мабуть, утік із своєї країни. Згодом я довідався, що його фабрика згоріла внаслідок нещасливого випадку, які так часто трапляються за часів війни. Незважаючи на стурбований вираз, обличчя фабриканта свідчило, що він людина дуже добродушна. Його риси були приємні, а чорна краватка так виразно підкреслювала молочну білість товстої шиї, що Вільгельм, усміхаючись, звернув на це увагу товариша...

Тут Тайфер знову випив склянку води.

— Проспер люб'язно запропонував пізньому гостеві розділити з ними вечерю, і Вальгенфер не став відмагатися як людина, що відчуває себе спроможною відплатити за таку щирість. Він поклав свою валізу на підлогу, поставив на неї ноги, потім скинув капелюха і зручніше вмовстився за столом, стягши рукавиці та відчепивши два пістолети, які висіли в нього за поясом. Корчмар відразу приніс для нього прибор, і троє постояльців заходилися мовчки вгамовувати голод. У кімнаті було так спекотно, стільки дзижчало в ній мух, що Проспер попросив корчмара відчинити вікно, яке виходило на пристань, щоб трохи вивітрилася задуха. Вікно було укріплене залізним брусом, загнаним у гнізда, зроблені в кутках віконної ніші. Для більшої певності віконниці теж кріпилися двома прогоничами, які зсередини загвинчувалися гайками. Випадково глянувши на вікно, Проспер побачив, яким складним способом хазяїн відчиняє його...

— Та оскільки я заговорив про місце дії,— сказав нам гер Герман,— я повинен описати розташування кімнат у корчмі; ці подробиці допоможуть вам краще зрозуміти мою історію. Зала, де сиділи три дійові особи, про яких я розповідаю, мала двоє дверей. Одні двері виходили на андернахську дорогу, що тяглася понад берегом Рейну. Там, перед корчмою, було обладнано невеличку пристань, куди й причалив човен, якого фабрикант найняв для своєї подорожі. Другі двері виходили на подвір'я заїзду. Оточене високими мурами, воно було в ту ніч забите худобою та кіньми, бо навіть у стайнях покотом спали люди. Ворота були так старанно забарикадовані, що для швидкості корчмар провів у залу

фабриканта і човнярів крізь двері, які виходили на дорогу. Відчинивши на прохання Проспера Маньяна вікно, він заходився замикати ці двері, взяв їх на кілька засувів, позагвинчував гайками прогоничі. Хазяйська кімната, де мали ночувати лікарі, була суміжна із залом й відокремлювалася тонкою перегородкою від кухні, де, мабуть, збиралися перебути ніч корчмарка та її чоловік. Служниця щойно вийшла пошукати собі притулку в яслах або в коморі, або десь-інде. Неважко здогадатися, що зала, хазяйська кімната та кухня були трохи осторонь від інших приміщень корчми. На подвір'ї держали двох великих собак, їхній гавкіт давав знати, що корчму охороняють сторожі люті й пильні.

"Яка тиша, яка чудова ніч!" — дивлячись на небо, сказав Вільгельм, коли корчмар перестав брязкати засувами і чувся лише тихий плюскіт річкової хвилі.

"Панове,— сказав фабрикант, звертаючись до молодих французів,— дозвольте мені поставити кілька пляшок вина, щоб зросити вашого коропа. Трохи випивши, ми скинемо з себе втому після важкого дня. З виразу ваших облич та й з одягу видно, що сьогодні вам, як і мені, довелося подолати чималу дорогу".

Двоє приятелів відмовлятися не стали, і корчмар вийшов на кухню, щоб спуститися в льох, мабуть, влаштований під цією частиною дому. Коли він приніс і поставив на стіл п'ять солідних бутлів, його дружина вже подала всі страви; вона окинула стіл, а потім і залу хазяйським поглядом і, переконавшись, що задовольнила всі бажання постояльців, повернулася на кухню. Четверо товаришів по чарці — хазяїна корчми теж запросили до гурту — не чули, як вона вкладалася спати; але згодом і приятелі, і передусім сам корчмар не раз посміхалися, коли в паузах, що западали між їхніми балачками, до них долинало могутнє хропіння, ще підсилене дуплистими дошками нар, де примостилася хазяйка. Близько півночі співрозмовники ще сиділи за столом, на якому залишилися тільки бісквіти, сир, сухі фрукти та добре вино; на той час язика у них геть розв'язалися, а надто в обох молодих французів. Вони заговорили про свою батьківщину, про свої заняття, про війну. Одне слово, розмова

пожвавилася. Проспер Маньян розчулив утікача фабриканта до сліз, коли з притаманною пікардійцям відвертістю та наївністю доброї і лагідної натури вголос подумав про те, що робить його мати в цей час, коли її син перебуває так далеко від неї, на берегах Рейну.

"Мені здається, я виразно бачу її,— сказав він. Легає спати і перед сном проказує вечірню молитву. І про мене в ній не забула. Думає: "Де ж він зараз, мій бідолашний Гаспар?" А якщо вона виграла кілька су, граючи в карти з сусідкою — може, з твоєю матір'ю,— додав він, штовхнувши Вільгельма ліктем,— то напевне вкинула їх у великого череп'яного горщика, куди вона складає гроші, сподіваючись зібрати суму, необхідну для купівлі тридцяти арпанів землі, що вклинилися в її невеличкий маєток Лешвіль. Ці арпани коштують тисяч шістдесят франків, не менше. Зате які там луки! О, якби коли-небудь нам пощастило придбати їх, я все життя прожив би в Лешвілі, зрікшись шанобливих амбіцій. Скільки разів мій батько мріяв уголос про ті тридцять арпанів, про струмок, що протікає там через луки! Але помер, так і не змігши купити їх. Я часто грався там у дитинстві".

"Пане Вальгенфер, а у вас немає свого *"hoc erat in votis"*?* — спитав Вільгельм.

* Цього я прагнув (латин.). Слова Горація, які наводять, коли йдеться про чиєсь заповітне бажання.

"Є, добродію, звісно ж, є! Моє заповітне бажання вже майже здійснилося, а тепер..."

І товстун замовк, не докінчивши фрази.

"А от я,— озвався корчмар, чиє обличчя злегка розчервонилось,— я років десять усе збирався купити одну діляночку і торік нарешті купив".

Так вони розмовляли, як то буває, коли вино розв'яже людям язики, і вже почували один до одного ту скороминущу приязнь, на яку ми ніколи не скупуємо в мандрах, і коли настав час іти спати, Вільгельм навіть запропонував фабрикантові своє ліжко.

"Ви з чистим сумлінням можете прийняти цю дружню послугу,— сказав він.— Ми ляжемо вдвох із Проспером. Для нас це буде не вперше і, звичайно, не востаннє. Ви серед нас найстарший, ми повинні шанувати старість".

"А знаєте,— сказав корчмар,— на ліжку в моєї жінки кілька матраців, один я зніму, й ви постелите його на підлозі".

Потім з розумної остороги він пішов зачинити вікно й довго брязкав прогоничами.

"Гаразд, я згодний,— сказав фабрикант.— Щиро вам признаюся, я навіть радий,— додав він, стишивши голос і дивлячись на двох приятелів. — Мої човнярі видалися мені людьми підозрілими. Я аж ніяк не розчарований, що цю ніч мені доведеться перебути в товаристві двох хоробрих і славних молодиків, двох французьких військових! Ось тут у моїй валізі сто тисяч франків — золотом та діамантами".

Молоді французи зустріли це необачне признання з такою лагідною стриманістю, що добряк німець остаточно заспокоївся. Корчмар допоміг подорожнім розібрати одну з двох постелей. Нарешті, коли все улаштувалось якнайкраще, він побажав своїм гостям на добраніч і пішов спати. Фабрикант і лікарі пожартували з того, на яких своєрідних подушках їм доведеться спати. Проспер підклав собі в узголів'я, під матрац, дві скриньки з хірургічними інструментами — свою власну і свого друга,— що утворили ніби диванний валик, а Вальгенфер з надмірної обачності підмостив собі на місце подушки валізу.

"Ми обидва спатимемо на своєму багатстві; ви — на золоті, а я — на хірургічних ножах. Цікаво, чи мої скальпелі принесуть мені стільки золота, скільки нажили ви?"

"Будемо сподіватися,— відповів фабрикант.— Чесною працею всього досягнеш. Наберіться лише терпіння".

Незабаром Вальгенфер та Вільгельм уже спали. Але Проспер Маньян ніяк не міг склепити очей: чи то занадто тверде ложе було причиною його безсоння, чи то надмірна втома, чи фатальний поворот, який відбувався в його душі. В ній мовби мимоволі стали виникати погані думки. Знову й знову вони зверталися до одного: до ста тисяч, що правили за подушку фабрикантові. Для Проспера сто тисяч франків були величезним багатством — і ось воно само просилося в руки. Спочатку він став вигадувати тисячі способів, як би він застосував ці сто тисяч, будуючи всілякі химери — так усі ми з приємністю мріємо в нічній тиші, коли сон уже затуманює нам свідомість, породжуючи в ній неясні образи, а то й наділяючи думки чародійною силою. У мріях Проспер здійснив заповітне материне бажання купив тридцять арпанів луку, взяв собі за дружину одну панну з Бове, домагатися чиєї руки йому досі не дозволяла різниця в статках. На ці сто тисяч він улаштував собі блаженне життя, він бачив себе щасливим батьком родини, багатієм, його шанували в усій окрузі, його навіть обирали мером Бове. Голова в палкого пікардійця пішла обертом, і він став міркувати, як обернути мрії на дійсність. З палким натхненням він почав обдумувати злочин — поки що в теорії. В уяві він уже бачив фабриканта мертвим — і блиск його золота та діамантів сліпив йому очі. Серце в нього калатало. Самі думки Проспера були вже, безперечно, злочином. Йому ввижалася гора золота, і він чманів від цього сяйва, міркуючи, як справжній убивця. Він запитував себе, навіщо цьому бідолашному німцеві жити на світі й уявляв, що його ніколи й не існувало. Коротко кажучи, він у всіх подробицях обміркував і те, як він здійснить убивство, і те, як йому потім уникнути кари. На протилежному березі Рейну стояли австрійці; під самим вікном — пристань, а там човен з веслярами; він переріже німцеві горло, скине тіло в Рейн, схопить валізу, вибереться крізь вікно, дасть човнярам золота і

втече до Австрії. Він дійшов до того, що став міркувати, чи досить вправно навчився володіти хірургічними інструментами і чи зуміє перетяти жертві горло так, щоб вона не встигла навіть зойкнути...

Пан Тайфер утер чоло і випив ще води.

— Обережно й зовсім нечутно Проспер підвівся. Переконавшись, що нікого не розбудив, він одягся і вийшов до зали. Потім з тією фатальною кмітливістю, яка, буває, раптом пробуджується в людині, з осторогою і водночас рішучістю, які ніколи не підводять ні втікачів із тюрми, ні злочинців, коли вони здійснюють задумане, він відкрутив гайки, без найменшого шереху витяг із гнізд залізні прогоничі, приставив їх до стіни і відчинив віконниці, сильно натискаючи на завіси, щоб вони не заскрипіли. До кімнати полилося бліде місячне сяйво, і Проспер невиразно розрізнив предмети в тій кімнаті, де спали Вільгельм і Вальгенфер. І в цю мить, як розповідав мені сам Проспер, він завмер на хвилину. Серце його гупало так сильно, такими рвучкими і лункими поштовхами, що його охопив жах. Він раптом злякався, що не зможе діяти холоднокрівно. Руки в нього тремтіли, а ноги йому пекло, ніби він стояв на розжареному вугіллі. Але він так успішно виконав першу половину свого задуму, що побачив у цьому добрий знак для себе, особливу прихильність долі. Він відчинив вікно, повернувся в кімнату, де вони спали, відкрив скриньку й вибрав там хірургічний інструмент, яким було б найзручніше довести свій злочинний задум до кінця.

"Підходячи до ліжка, я машинально попросив допомоги в Бога",— розповідав він мені. В ту мить, коли Проспер, зібравши усі сили, вже підняв руку, в ньому раптом озвався якийсь голос, а перед очима мовби спалахнуло світло. Він кинув скальпель на свою постіль, вибіг до зали і став біля вікна. Там його опанувала глибока відраза до себе; та відчувши, що голос добра в ньому ще звучить слабко, боячись знову піддатися лихій спокусі, він виліз крізь вікно на дорогу і довго ходив по березі Рейну, ніби сторож, який охороняє корчму. Не раз швидкими кроками доходив він до самого Андернаха, не раз наближався до гірського схилу, по якому вони з приятелем учора сюди спустилися. Нічна

тиша була така глибока, і він так покладався на сторожових собак, що іноді втрачав з виду вікно, яке залишив відчиненим. Йому хотілося виснажити себе й у такий спосіб прикликати сон. І ось, ходячи отак під ясным небом, милуючись прекрасними зорями, зачарований чистим нічним повітрям і меланхолійним плюскотом річкової хвилі, він поринув ніби в замріяність, що привела його до глибоко добродішних думок. Розум в решті решт остаточно розвіяв миттєве запаморочення. Настанови його вихователів, правила віри, а надто,— розповідав він мені, — спогади про скромне життя, яким він жив під батьківським дахом, узяли гору над лихими думками. Коли Проспер отямився після тривалої задуми, в яку він запав, сидючи на березі Рейну і спершись ліктем на великий камінь, він міг би, за його власними словами, не лише спати, а й просто сидіти біля цілого мільярда золотих монет. І в ту мить, коли його чесність вийшла гордою і сильною з цієї боротьби, він у екстазі опустився навколішки й палко подякував Богові, почувавши себе щасливим, з легкістю в душі, як у день свого першого причастя, коли йому здавалося, що він став рівний ангелам, бо за весь день не згрішив ані словом, ані вчинком, ані помислом. Він повернувся до корчми, зачинив вікно, уже не боячись забрязкотіти, і відразу впав на ліжко. Душевна й фізична втома віддали його беззахисним під владу сну і, тільки-но опустивши голову на матрац, він поринув у сповнену фантастичних видінь першу дрімоту, яка завжди приходить перед глибоким сном. У такі хвилини наші чуття притуплюються, життя в нашому тілі поступово завмирає, думки розпливаються, і останній трепет наших відчуттів уже видається сонною маячнею. "Яке важке повітря,— ще подумав Проспер.— Так ніби я вдихаю вологу пару". В нього-промайнула невиразна думка, що це враження пояснюється різницею між задухою, яка панувала в кімнаті, й чистим нічним повітрям. Потім йому вчулися рівномірні звуки, дуже схожі на стукіт водяних крапель, коли вони капають із крана. Пойнятий якимсь підсвідомим жахом, він хотів був підхопитися на ноги, покликати корчмаря, розбудити фабриканта або Вільгельма; але, на своє лихо, в ту саму мить він згадав про дерев'яного настінного годинника і, начебто впізнавши в загадкових звуках цокіт маятника, заснув з цим невиразним і розпливчастим відчуттям...

— Вам хочеться пити, пане Тайфер? — спитав господар дому, побачивши, що банкір машинально взявся за карафу.

Вона вже була порожня.

Після короткої паузи, що запала після банкірової репліки, гер Герман став розповідати далі:

— Вранці Проспера Маньяна розбудив гучний гомін. Йому вчулися пронизливі крики, і всі його нерви затрепетали, як буває, коли, пробуджуючись, ми ще не звільнилися від тяжких марень, які переживали уві сні. В нашому організмі тоді відбувається особливе фізіологічне явище — струс, якщо вжити слово з просторіччя,— явище, не досить вивчене, хоча воно, можливо, включає в себе феномени, цікаві для науки. Це почуття гнітючої туги, спричинене, можливо, надто раптовим об'єднанням двох начал людського єства, під час сну майже завжди роз'єднаних, за звичайних обставин швидко розвіюється. Але в бідолахи Проспера воно не тільки не розвіялось, а й перейшло в моторошний жах, коли між своїм матрацом і ліжком, на якому спав Вальгенфер, він побачив калюжу крові. Голова бідолашного німця лежала на підлозі, а тіло — на ліжку. Вся його кров вилася з перетятої шиї. Побачивши нерухомі застиглі очі відрубаної голови, плями крові на своїх простирадлах і навіть у себе на руках, помітивши на своїй постелі скальпель, Проспер Маньян зомлів і впав у калюжу Вальгенферової крові.

"Я сприйняв це як кару за свої думки",— розповідав він потім мені.

Прийшовши до тями, Проспер побачив, що сидить у залі. Навколо його стільця стояли французькі солдати, а перед ним зібрався цілий натовп людей, що дивилися на нього з напруженою цікавістю. Він тупо глянув на офіцера республіканської армії, що допитував свідків і, мабуть, складав протокол. Він упізнав корчмаря, його жінку, двох човнярів і служницю заїзду. Хірургічний скальпель, яким скористався вбивця...

Тут пан Тайфер кахикнув, дістав хустинку, висякався, утер лоба. Ніхто, крім мене, не звернув уваги на ці досить природні рухи. Всі гості очей не зводили з оповідача і жадібно ловили кожне його слово. Колишній постачальник сперся ліктем правої руки на стіл, підпер щоку долонею і теж втупив у Германа пильний погляд. Після цього він уже не виявляв видимих ознак хвилювання або цікавості, але його обличчя і далі залишалося замисленим і землистим, як у ті хвилини, коли він крутив у пальцях корок від карафи.

— ...Хірургічний скальпель, яким скористався вбивця, лежав на столі, там таки були Просперові папери, скринька і течка. Погляди людей, що з'юрилися в залі, по черзі зверталися то на ці докази скоєного злочину, то на молодого лікаря, який, здавалося, був при смерті й нічого вже не бачив згаслими очима. Знадвору долинав глухий гомін: на вулиці теж зібралася велика юрма, приваблена до готелю чуткою про вбивство і бажанням подивитися на вбивцю. Кроки вартових, поставлених під вікнами зали, побрязкування їхніх рушниць вирізнялися на тлі приглушеного стінами гамору, але корчма була зачинена, на спорожнілому підвір'ї панувала тиша. Проспер Маньян не підводив очей, неспроможний витримати погляд офіцера, який складав протокол; аж раптом він відчув, як йому потиснули руку, й захотів глянути, хто ж йому поспівчував серед цього вороже настроєного натовпу. По мундиру він упізнав, що біля нього стоїть старший хірург півбригади, розквартированої в Андернаху. Але той дивився на нього таким пронизливим, таким суворим поглядом, що бідолашний юнак весь затремтів, і голова його закинулася на спинку стільця. Солдат дав йому понюхати оцту, і він прийшов до тями. Одначе вираз його обличчя був таким зацькованим, а очі здавалися такими мертвими й божевільними, що хірург, помацавши у Проспера пульс, сказав офіцерові:

"Капітане, зараз його неможливо допитувати, бо..."

"Гаразд! Відведіть його!" — відповів капітан, урвавши хірурга і звертаючись до капрала, що стояв позаду Проспера.

"Підлий боягуз! — упівголоса сказав йому капрал.— Постарайся хоч пройти твердим кроком повз цих виродків німців, не ганьби Республіку!"

Ці слова ніби пробудили Проспера Маньяна, і він підвівся, ступив кілька кроків; та коли двері на вулицю відчинилися і його овіяло свіжим повітрям, коли він побачив, як посунув на нього натовп, сили його покинули, коліна в нього підкосилися, й він похитнувся.

"Та за одне боягузтво цього плюгавця слід розстріляти! Ану йди!" — казали двоє солдатів, які підтримували його під руки.

"Ось він! Ось він! Падлюка! Ось він!"

Просперові вчувалося, ніби ці слова викрикує один голос, гучний голос натовпу, що сунув за ним, поливав його лайкою і зростав з кожним кроком. Тупіт юрби та солдатів, що супроводжували його, гомін розмов, голубінь неба, свіжість повітря, видиво Андернаха і плюскіт Рейну — все це вливалось в душу молодого лікаря, поки вони йшли від корчми до в'язниці, неясними, туманними, тьманими враженнями, як і всі відчуття, що наринали на нього, відколи він пробудився. Іноді йому здавалося, розповідав він потім мені, що його вже не існує...

— Тими днями я сидів у в'язниці,— сказав гер Герман, уриваючи нитку своєї оповіді.— Як і всі ми у двадцять років, я був тоді сповнений палких мрій, я хотів захищати батьківщину і командував загоном добровольців, яких сам же й набрав у околицях Андернаха. За кілька днів до цього вбивства мої розвідники зрадили нас, і наш загін уночі потрапив у оточення; французів було вісімсот чи близько того, а нас чоловік двісті, не більше. Мене вкинули до Андернахської тюрми й хотіли навіть розстріляти для настрашки нашого краю. Французи збиралися застосувати й ширші каральні заходи, але вбивство, за яке вони хотіли помститися на мені, було здійснене не в курфюрстових володіннях. Мій батько домігся, щоб страту на три дні відклали, а за цей час він з'їздив до генерала Ожеро й випросив у нього помилування. Отож я побачив

Проспера Маньяна, коли його привели в андернахську тюрму, і з першого погляду відчув глибоку жалість до нього. Хоча він був блідий, з виразом розпачу на обличчі, в ньому відчувалося щось наївне, щире, і це вразило мене. Я бачив ніби віддзеркалення Німеччини в його довгому білявому волоссі, в синіх очах. У ньому мені привидівся образ моєї поневоленої країни, і я мав таке враження, що переді мною жертва, а не вбивця. Коли його проводили під моїм вікном, він раптом усміхнувся — я не знаю кому — гіркою й журливою усмішкою божевільного, в чийй свідомості зненацька зблиснула іскра розуму. Вбивця не зміг би так усміхнутися. Коли до мене прийшов тюремник, я став розпитувати його про нового в'язня.

"Та він і слова не сказав, відколи його сюди посадили. Сидить, обхопивши руками голову, і дрімає, а може, думає про своє становище. Французи кажуть, ніби завтра вранці йому оголосять вирок, а не пізніше як через добу розстріляють".

Коли ввечері мені дозволили вийти в тюремний двір на коротку щоденну прогулянку, я весь цей час простояв під вікном нового в'язня. Ми з ним поговорили, і він з наївною відвертістю розповів мені про все, що з ним сталося, і досить розумно відповів на мої запитання. Після цієї першої розмови я вже не сумнівався, що він невинний. Того ж таки дня я домогся дозволу навідати його в камері і пробув у нього кілька годин. Отже, ми бачилися не один раз, і бідолашний хлопець нелукаво втаємничив мене у всі свої думки. Він вважав себе невинним і водночас злочинцем. Згадуючи страхітливую спокусу, подолати яку в нього вистачило сили, він усе ж таки боявся, що міг уві сні підвестися й у стані лунатизму здійснити злочин, який стільки обмірковував наяву.

"А ваш товариш?" — натякнув я.

"Що ви! — з палкою переконаністю вигукнув Проспер.— Вільгельм нездатний..."

Він навіть не договорив. На ці палкі слова, сповнені юної чистоти, я потис йому руку.

"Коли він прокинувся,— сказав Проспер,— то, звичайно, перелякався, втратив голову і втік".

"Не розбудивши вас,— сказав я.— Але в такому разі захищатися вам буде легко, якщо тільки Вальгенферову валізу не вкрадено".

Зненацька Проспер залився слізьми.

"О, я невинний, невинний! — вигукнув він,— Я не вбивав. Я згадав, що мені снилося. Я бігав наввипередки з товаришами на шкільному подвір'ї. Ні, я не міг відтяти голову тому бідоласі, якщо уві сні я бігав наввипередки".

Та незважаючи на проблиски надії, що повертали йому трохи спокою, він знову й знову мучився каяттям. Адже він усе-таки підняв руку, щоб перерізати людині горло. Він суворо осуджував сам себе, він не міг вважати, що його сумління чисте, після того як він скоїв злочин у думках.

"А я ж загалом добрий! — вигукував він.— О моя нещаслива мати! Можливо, в цю саму мить вона безтурботно грає в імперіал із сусідками у своїй невеличкій вітальні, обтягнутій шпалерами. Якби навіть вона знала тільки те, що я надумав убити людину і вже підняв на неї руку... О, вона вмерла б! А я ж у тюрмі й мене звинувачують у справжньому вбивстві. Хай навіть я невинний у смерті того бідолахи — в смерті своєї матері я буду винний..."

Белькочучи ці слова, він не заплакав, але раптом у нападі шалу, характерного для пікардійців, кинувся до стіни і якби я його не схопив, розчерепив би собі голову.

"Дочекайтеся суду,— сказав йому я.— Ви невинний, вас неодмінно виправдають. І ваша мати..."

"Моя мати! — з люттю вигукнув він.— Насамперед їй повідомлять, у чому мене звинувачують. Так уже заведено в малих містечках. І бідолашна помре від горя. Та й не можу я вважати себе невинним. Хочете знати правду? В мене таке відчуття, ніби я навіки втратив чистоту совісті".

Сказавши ці жахливі слова, він сів, схрестив руки на грудях, похилив голову і втупив похмурий погляд у підлогу. В цю хвилину увійшов тюремний наглядач і звелів мені повернутися в свою камеру. Засмучений тим, що доведеться покинути товариша в таку хвилину, коли він зовсім занепав духом, я міцно його обняв як друг.

"Потерпіть трохи,— сказав йому я,— можливо, все ще закінчиться добре. Якщо думка чесної людини може полегшити ваші сумніви, то знайте, що я шаную вас і люблю. Прийміть мою дружбу і покладіться на моє серце, якщо своєму серцю ви не довіряєте".

Наступного дня о дев'ятій годині ранку по нього прийшли четверо солдатів і капрал. Почувши шарудіння їхніх кроків, я визирнув у вікно. Коли молодого лікаря вели через тюремний двір, він подивився на мене. Ніколи не забуду я того погляду — стільки було в ньому думок, передчуттів, смирення і якогось лагідного тихого смутку. То був безмовний, але цілком очевидний заповіт, за яким людина передавала в руки останнього друга своє пропаще життя. Якою, мабуть, тяжкою була для нього остання ніч, яким самотнім він себе почував! Та вираз його блілого обличчя свідчив, що, можливо, з віднайденої поваги до самого себе він почерпнув новий стоїцизм. Можливо, він очистився каяттям і вважав, що омив свою провину у своїх стражданнях і ганьбі. Він ішов твердою ногою, і на ранок він уже повідмивав плями крові, в яку неумисне вимастився. "Адже мої руки вмочилися у кров з фатальної випадковості, коли я спав, бо сон у мене завжди неспокійний",— сказав він мені напередодні з жахом і розпачем у голосі. Я довідався, що його

судитиме військово-польовий суд. Через день дивізія мала рушати далі, й командир напівбригади не хотів покинути Андернах, не покаравши злочину в тому самому місті, де його було скоєно. Поки відбувався суд, мене мучила жорстока тривога. Нарешті десь ополудні Проспера Маньяна привели назад до в'язниці. Я саме відбував свою щоденну прогулянку в тюремному дворі; побачивши мене, він кинувся в мої обійми.

"Кінець! — сказав він.— Мені кінець, і не лишилося найменшої надії. Отже, всі вважатимуть мене вбивцею.— Він гордо підвів голову.— Ця несправедливість повернула мені відчуття невинності. Жити мені однаково було б тяжко, зате помру я бездоганно. Та чи існує життя потойбіч смерті?"

Усе вісімнадцяте сторіччя відбилося в цьому несподіваному запитанні. Проспер поринув у глибоку задуму.

"Стривайте,— сказав йому я.— Які вам ставили запитання і як ви відповідали? Невже ви не розповіли їм про все так само щиро, як розповідали мені?"

Якусь мить він пильно дивився на мене, і після цієї моторошної паузи заговорив з гарячковою жвавістю і покvapністю:

"Спершу вони мене запитали: "Ви виходили уночі з корчми?" Я відповів: "Так".— "В який спосіб?" Я почервонів і відповів: "Виліз у вікно".— "Отже, ви його відчинили?" Я відповів: "Так".— "Ви проробили це дуже обережно — корчмар нічого не чув!" Я не знайшов, що відповісти. Човнярі посвідчили, що бачили, як я прогулювався вночі, ходячи то до Андернаха, то до лісу. За їхніми словами, я пройшовся цією дорогою кілька разів. Виходить, я закопав золото й діаманти. Адже валіза зникла! А до всього мене там ще й мучили докори сумління. Як тільки я хотів сказати щось на своє виправдання, безжальний внутрішній голос кричав мені: "Ти ж хотів, хотів його вбити!" Усе було проти мене, навіть я сам!.. Коли запитали про мого товариша, я став палко захищати його. Тоді вони сказали: "Шукати

вбивцю слід між вами, вашим товаришем, корчмарем і його дружиною. Адже всі вікна та двері вранці виявилися замкненими!" Почувши ці слова, — провадив Проспер, — я зацікавився, позбувся сил, душа у мене завмерла. Я вірив своєму другові більше, ніж самому собі, й не міг його звинуватити. Мені стало очевидно, що нас обох вважають співучасниками вбивства, але мене не таким спритним, як він! Я спробував пояснити злочин моїм можливим лунатизмом і виправдати друга; але тут я заплутався й остаточно занапастив себе. В очах суддів я прочитав собі вирок. Вони не могли втриматися від глузливих посмішок. Отже, всьому кінець. Усе ясно. Завтра мене розстріляють. Про себе я вже не думаю, — сказав він, помовчавши, — я думаю про свою бідолашну матінку! — Він замовк, подивився на небо і не зронив жодної сльозинки. Його очі були сухі, але повіки судомно посмикувались, — Фредерік..."

— Ага, згадав! Того другого звали Фредерік. Ну звісно ж, Фредерік! Як я міг забути його ім'я! — вигукнув гер Герман з торжеством у голосі.

Моя сусідка штовхнула мою ногу під столом своєю ніжкою і непомітно вказала на пана Тайфера. Колишній постачальник недбало закрив очі долонею, але за нещільно стуленими пальцями його погляд, як нам здалося, палахкотів похмурим вогнем.

— А що як його звати Фредерік? — прошепотіла сусідка мені на вухо.

У відповідь я підморгнув їй, ніби кажучи: "Помовчіть!"

Герман відразу повернувся до своєї розповіді.

— "Фредерік підло мене покинув! — вигукнув Проспер. — Мабуть, перелякався. А може, заховався десь у корчмі, адже обох наших коней уранці знайшли на подвір'ї. Яка моторозна таємниця! — провадив він після хвилинної мовчанки. — Лунатизм, лунатизм! Але ж напад цієї хвороби був у мене лише раз у житті — і то в шестирічному віці! Чи заберу я із собою в небуття спогад про найдорожче, що є на світі, — про

дружбу? Невже мені судилося вмерти двічі, засумнівавшись у братській приязні, що виникла, коли нам було по п'ять років, а потім тривала й у школі, й коли ми стали студентами? Де ж ти, Фредеріку?"

І Проспер заплакав. Як бачите, почуття дорожчі нам, аніж само життя.

"Ходімо,— сказав мені він,— я волю побути у своїй камері. Хай ніхто не бачить, що я плачу. Я мужньо зустріну смерть, але зараз мені важко вдавати з себе героя і, признаюся, до болю жаль помирати в юності, коли життя здається таким прекрасним. Уночі я зовсім не спав: бачив картини дитинства, бачив луки, де бігав малим хлопчиком,— можливо, вони мене і згубили. Переді мною відкривалося щасливе майбутнє,— мовив він, уриваючи спогади.— А тепер!.. Дванадцять солдатів. Молодший лейтенант командує: "Націляйся! Плі!" Гуркіт барабанів — і вічна ганьба! Ось воно, моє майбутнє. О, має ж існувати Бог, інакше все це було б аж надто безглуздом.— Тут він обняв мене і міцно-міцно пригорнув до себе. — Ви єдина людина, якій у останню свою годину я можу звірити душу Вас випустять на волю, ви побачите свою матір! Я не знаю, багатий ви чи бідний, але яка різниця! Ви — моя остання надія! Не вічно ж триватиме ця війна. Так от, коли настане мир, поїдьте в Бове. Якщо моя мати переживе фатальну звістку про мою смерть, відшукайте її. Скажіть: "Він невинний!", втіште її цими словами. Вона вам повірить,— прошепотів він. — Сьогодні я їй напишу. Але ви передасте їй також мій останній погляд, ви скажете, що були останнім, кого я обняв. О, як вона полюбить вас, бідолашна, вас — мого останнього друга! Тут,— сказав він по хвилинній мовчанці, низько похиливши голову мовби під гнітом спогадів,— ніхто мене не знає, ні солдати, ні офіцери, і всім я вселяю жах. Якби не ви, моя невинність залишилася б таємницею між небом і мною".

Я присягнувся, що свято виконаю його останню волю. Мої слова, мій сердечний порив зворушили Проспера. Незабаром прийшли солдати і знову повели його в суд. Йому винесли смертний вирок. Я не знаю, які формальності супроводжували рішення суду, не знаю, що було потім і чи скористався Проспер усіма законними засобами, щоб захистити своє

життя. Але він не мав сумніву, що завтра вранці його поведуть на розстріл, і провів ніч, пишучи листа матері.

"Ну от, ми обидва скоро дістанемо волю,— сказав він з усмішкою, коли вранці я зайшов до нього в камеру.— Я випадково почув, що генерал підписав вам помилування".

Я нічого не відповів і тільки дивився на нього, намагаючись закарбувати в пам'яті його риси. А він раптом скривився гидливо і сказав:

"Ви собі не уявляєте, який з мене боягуз! Усю ніч я благав оці стіни, щоб мене помилювали.— І Проспер показав на стіни своєї камери.— Так, так,— провадив він,— я вив з розпачу, я обурювався, я пережив жахливі муки передсмертної агонії. Адже вночі я був сам-один. А тепер я думаю про те, що скажуть люди... Мужність — це як святковий костюм. Я повинен умерти з гідністю... Тому..."

Два правосуддя

— Ох, не доказуйте!..— вигукнула юна особа, яка й попросила нюрнбержця розповісти страшну історію, а тепер різко урвала його.— Я хочу зберегти надію, що він урятувався. Коли ви скажете, що його розстріляли, я не засну всю піч. Ви розповісте завтра, чим усе це закінчилося, гаразд?

Усі встали з-за столу. Гер Герман запропонував моїй сусідці руку, й вона запитала:

— Його розстріляли, так?

— Розстріляли. Страта відбулася на моїх очах.

— Справді? Та як ви змогли...

— Він сам цього захотів, пані. А який то жах провести на смерть живу людину, людину, яку ти любиш і знаєш, що вмирає вона без вини. Бідолашний хлопець не відривав від мене погляду. Здавалося, він жив уже тільки в мені. Адже мені він заповів передати матері останній його подих.

— Ну і як, відвідали ви її?

— Після укладення Ам'єнського миру я поїхав до Франції, щоб сказати Просперовій матері прекрасні слова: "Він невинний!" Я вирушив у цю подорож із благоговійним трепетом, як на прощу. Але на той час пані Маньян уже померла з туги. Я пережив глибоке хвилювання, спалюючи листа, якого мав їй передати. Ви, мабуть, посмієтесь з моєї німецької екзальтованості, але я побачив високу й трагічну драму в тому, що останнє "прощай" послане з однієї могили в іншу, залишиться похованим у вічній таємниці, й ніхто у світі його не почує, як ніхто не чує крику подорожнього в пустелі, коли на нього зненацька нападе лев.

— А якби вас підвели до одного з гостей, що тут зібралися, і сказали: "Ось він — убивця!"? Хіба в цьому не було б нової драми? — запитав я, уриваючи його.

Гер Герман узяв свого капелюха й пішов.

— Ви по-хлоп'ячому несерйозні у своїх висновках,— сказала мені моя сусідка.— Гляньте на Тайфера! Бачите? Сидить у кріслі біля каміна, а мадмуазель Фанні підносить йому чашку кави. Він усміхається. Хіба убивця, для якого розповідь про цю драму була б мукою, міг би зберігати такий спокій? Дивіться, у нього цілком патріархальний вигляд!

— Справді, але запитайте в нього, чи був він у Німеччині, коли там ішла війна?

— А чом би й не запитати?

І з тією зухвалістю, на яку здатна майже кожна жінка, коли її приваблює або збуджує якась таємниця, моя сусідка підійшла до колишнього постачальника.

— Вам доводилося бувати в Німеччині? — спитала вона.

Тайфер мало не впустив із рук чашку.

— В Німеччині? Ні, не доводилося.

— Що ти говориш, Тайфер! — урвав його банкір.— Адже ти постачав провіант під час Ваграмської кампанії!

— А, справді,— відповів Тайфер.— Того разу я там таки був.

— Ви помиляєтеся. Він людина порядна,— сказала моя сусідка, повернувшись до мене.

— Ну, стривайте! — вигукнув я.— Ще сьогодні я витягну душогуба з багнюки, в яку він упірнув, щоб заховатися!

Щодня на наших очах відбувається духовний феномен напрочуд глибокої значущості, але такий простий, що ніхто на нього не звертає уваги. Якщо в чийсь вітальні сходяться двоє чоловіків, причому один з них має право ненавидіти або зневажати другого, бо знає про нього якийсь інтимний і нікому не відомий ганебний факт, розгадав його приховану вдачу або навіть готує йому помсту,— двоє таких чоловіків завжди розгадають один одного і відчують, яка безодня розділяє їх чи має розділяти. Вони мимоволі стежать один за одним, перебувають у постійній напрузі, погляди й жести видають їхні наміри й обох, наче магнітом, тягне один до одного. Я не знаю, що притягує дужче: помста чи злочин, ненависть чи кривда. Подібно до священників, які не можуть правити месу в присутності злого духа, обидва вони тримаються напружено, підозріливо. Один з них виявляє підкреслену чемність, другий

похмуро мовчить — не знаю, котрий із двох; один червоніє або блідне, другий тремтить. Часто месник поводитьсь так само боягузливо, як і його жертва. Мало хто здатний скоїти зло, навіть у разі потреби; і більшість мовчать чи прощають з відрази до скандалів або остерігаючись трагічної розв'язки. Ось у такому взаємопроникненні душ і почуттів і розпочалася таємна боротьба між колишнім постачальником та мною. Після першого запитання, з яким я звернувся до нього під час розповіді гера Германа, він уникав моїх поглядів. А може, він не зважувався глянути у вічі не лише мені, а й іншим гостям. Він почав розмову з наївною Фанні, дочкою банкіра, мабуть, відчувши, як усі злочинці, потребу побути біля невинної душі в надії знайти біля неї спокій. Та хоч я і сидів далеко від нього, я дослухався до його слів, і мій проникливий погляд мовби заворожував його. Іноді йому здавалося, що він може нишком за мною постежити, але відразу ж наші погляди зустрічались, і він опускав очі. Змучений цим катуванням, Тайфер вирішив знайти від нього порятунк у грі в карти. Я побився об заклад, поставивши на його супротивника, а в душі прагнучи втратити свої гроші. Моє бажання здійснилося, і тоді я сів на місце того, хто програв; у такий спосіб я й опинився віч-на-віч із Тайфером.

— Будьте ласкаві, добродію, змішайте рахунок,— сказав я, коли він почав здавати карти.

Тайфер покvapно пересунув свої фішки з лівої сторони на праву. Моя сусідка підійшла до мене, і я подивився на неї промовистим поглядом.

— А знаєте, пане, я бував у багатьох ваших родичів у Бове,— звернувся я до колишнього постачальника.— Адже вас звать Фредерік Тайфер?

— Так, добродію,— відповів він.

Зненацька карти випали у нього з рук, він зблід, схопився руками за голову й підвівся, попросивши гостя, який поставив на нього заклад, замінити його у грі.

— Тут така задуха,— промовив він.— Боюся, що...

Тайфер не доказав фрази. Зненацька його обличчя болісно скривилося, і він вийшов з кімнати. Господар дому пішов за ним, усім своїм виглядом виказуючи найщиріше співчуття. Ми з моєю сусідкою переглянулися, і я побачив, що її обличчя затьмарилося тінню гіркого смутку.

— Ну хіба можна бути таким безжальним? — сказала вона, підійшовши зі мною до віконної ніші, коли я, програвшись, підвівся з-за картярського столу.— Ви берете на себе сміливість читати в душах? Нехай такі справи з'ясовує суд — людський чи божий. Якщо першого злочинець і уникне, то від другого нікуди він не втече. Невже вам приємно брати на себе обов'язки слідчого? І навіть більше — ви сьогодні по суті зіграли роль ката.

— Ви ж самі розбуркали мою цікавість і поділяли її, а тепер читаєте мені мораль!

— Ви змусили мене замислитися,— відповіла вона.

— Отже, мир убивцям, війна нещасним і слава золоту? Але облишмо це,— додав я, засміявшись.— Гляньте-но на оту молоду особу, яка щойно увійшла до вітальні.

— Ну й що?

— Три дні тому я її побачив на балу в неаполітанського посла і закохався в неї до нестями. Благаю, скажіть, як її звати? Ще жодна дівчина так мені не...

— Це панна Вікторина Тайфер.

Я був приголомшений.

— Мачуха недавно забрала дівчину з монастирського пансіону, де вона здобула освіту, хоч і трохи запізно. Досить довго батько відмовлявся визнати її за дочку. В цьому домі вона вперше. Дуже гарна й дуже багата.

Ці слова супроводжувалися ущипливою посмішкою. Аж раптом ми почули нестямні, хоч і приглушені зойки. Долинали вони десь із сусідніх покоїв і слабко відлунювали в саду.

— Та це ж голос Тайфера! — вигукнув я.

Ми напружили слух і почули жахливий стогін. Банкірова дружина підбігла до нас і зачинила вікно.

— Не хочу істерик,— сказала вона.— Якщо панна Тайфер почує ці зойки, з нею може статися нервовий напад.

Банкір повернувся до вітальні, знайшов Вікторину і щось сказав їй упівголоса. Дівчина скрикнула і вибігла в двері. Картярі урвали гру. Кожен розпитував сусіда. Гомін у вітальні посилювався, гості почали збиратися купками.

— Невже Тайфер...— почав був я.

— ...наклав на себе руки? — докінчила за мене моя насмішкувата сусідка.— Я гадаю, ви не стали б носити по ньому жалобу.

— І все ж таки, що з ним сталося?

— Бідолаха страждає від рідкісної хвороби,— відповіла господиня дому.— Ніяк не можу запам'ятати її назви, хоча пан Бруссон не раз мені її повторював. От і сьогодні в нього напад.

— А як вона проявляється, ця хвороба? — раптом запитав один з гостей, судовий слідчий.

— О, це дуже тяжка недуга! — відповіла господиня дому.— Лікарі не знають жодних засобів проти неї. Одного разу з бідолахою Тайфером стався напад, коли він гостював у мене в маєтку, і я не витримала, поїхала до сусідки, аби тільки не чути його зойків. Він кричав тоді жахливо, хотів смерть собі заподіяти; дочка мусила прив'язати його до ліжка й надіти на нього гамівну сорочку. В такі хвилини бідолашному здається, ніби якісь звірята залізли йому в голову й гризуть мозок, ніби його смикають за нерви, перепилюють їх пилкою, витягують з нього один по одному. Головний біль іноді буває в нього такий нестерпний, що одного разу спробували припалити йому шкіру, щоб приглушити ці муки іншим боєм, але він цього навіть не відчув. Та коли він узяв за домашнього лікаря пана Бруссона, той заборонив удаватися до такого методу, сказавши, що в пана Тайфера нервові захворювання — запалення нервів, тому слід ставити йому п'явки на шию та примочки з опію на голову; і справді, напади порідшали, тепер вони трапляються тільки раз на рік, наприкінці осені. Оклигавши, пан Тайфер знову й знову повторює, що радше згодний, аби його колесували, ніж терпіти такі муки.

— Значить, це справді сильні муки,— зауважив біржовий маклер, салонний дотепник.

— Ще б пак! — підтвердила господиня дому.— Торік він мало не помер. Напад стався, коли він був сам-один у своєму маєтку, виїхавши туди в терміновій справі; а що ніхто допомогти йому не міг, то він пролежав двадцять дві години задубілий, як мрець. Його врятували тільки гарячими ваннами.

— Так це у нього ніби правець? — спитав біржовий агент.

— Не знаю,— відповіла вона.— Ця хвороба мучить його ось уже років тридцять — він здобув її ще коли служив у війську. Здається, йому встромилася в голову гостра скіпка, коли він якось упав у човні. Але Бруссон сподівається вилікувати його. Кажуть, ніби англійці винайшли безпечний спосіб застосовувати синильну кислоту проти цієї недуги.

В цю мить у домі розітнувся зойк ще пронизливіший, ніж досі, й усі ми заціпеніли від жаху.

— Чуєте? Отак він кричав у мене в маєтку,— сказала банкірова дружина.— Я аж підскакувала — ці зойки наче сіпали мене за нерви. Але дивна річ! Бідолаха Тайфер терпить справді нечувані муки, але загрози для життя ці напади не становлять. Коли нестерпний біль дає йому кілька годин перепочинку, він їсть і п'є, як звичайно. Дивовижна природа людська! Один німецький лікар сказав йому, що ця хвороба — ніби подагра голови, і таким чином його висновок майже збігається з думкою Бруссона.

Я відійшов від гурту гостей, що зібралися навколо господині дому, і вийшов разом з панною Тайфер, яку викликав лакей.

— О Боже! О Боже! — вигукнула вона з плачем.— Чим мій батько прогнівив небо, за що йому такі муки ? Адже він добрий!

Я спустився разом з нею сходами і, допомагаючи дівчині сісти в карету, побачив її батька, зігнутого в три погибелі. Панна Тайфер намагалася приглушити стогін батька, затуляючи йому рота хустинкою. Та на свою біду Тайфер помітив мене; риси його обличчя ще дужче спотворилися, страшний зойк розітнув повітря, він кинув на мене дикий погляд, і карета поїхала.

Цей обід, ця вечірка жорстоко вплинули на моє життя і на мої почуття. Я закохався в панну Тайфер і тим сильніше, що почуття честі й порядності не дозволяло мені поріднитися з убивцею, хоч би яким він був добрим батьком і сім'янином. Щось незбагненне й фатальне приваблювало мене в ті доми, де я міг зустріти Вікторину. Не раз, давши собі слово честі більше не шукати з нею зустрічей, я того ж таки вечора опинявся біля неї. І відчував себе безмежно щасливим. Моє цілком виправдане почуття було, проте, сповнене химеричних докорів сумління і набирало відтінку злочинної пристрасті. Я зневажав себе за те, що вклоняюся Тайферові, коли зрідка він з'являвся в світському товаристві разом з дочкою, але я вклонявся йому! До того ж, на мою біду, Вікторина не просто вродлива дівчина. Вона освічена, обдарована талантами і дуже мила — ані найменшого хизування чи бодай натяку на манірність. Говорить вона стримано, і її вдача вражає меланхолійною чарівністю, проти якої ніхто нездатний встояти. Вона кохає мене чи принаймні дає мені підстави так думати. Мені вона всміхається зовсім інакше, ніж іншим, а коли розмовляє зі мною, її голос звучить особливо ніжно. О, вона кохає мене! Але ж вона обожнює батька, в розмовах зі мною постійно вихваляє його добрість, лагідність, високі душевні якості. Ця хвала — для мене як ніж у серце. Одного дня я мало не став співучасником злочину, на якому стоїть усе багатство родини Тайферів: я мало не попросив руки Вікторини. І тоді я вирішив утекти від неї, подався подорожувати, побував у Німеччині, в Андернаху. Але я повернувся. Я знову побачив Вікторину — вона зблідла, схудла! Якби вона залишилася такою, як і колись, квітучою, веселою, я врятувався б! А так моя пристрасть розгорілася з незвичайною силою. Боячись, щоб моя вимогливість не перетворилася на хворобливу манію, я вирішив скликати синедріон людей із чистим сумлінням, аби пролити хоч якесь світло на цю проблему із сфери високої моралі та філософії. Адже після мого повернення становище ускладнилося ще дужче. Отож позавчора я зібрав у себе кількох своїх друзів — тих, у кого я більше, ніж у інших, знаходжу честі, порядності й витонченості почуттів. Я запросив двох англійців — секретаря посольства й одного чоловіка пуританських поглядів; колишнього міністра, наділеного розумом досвідченого політика; кількох молодиків, які ще не втратили чару невинності; одного старого

священика; мого колишнього опікуна, чоловіка вкрай простодушного, який подав мені найсумлінніший звіт про опіку, що стало вікопомною подією в Опікунській раді; одного адвоката, одного нотаря, одного суддю — тобто представників чи не всіх галузей суспільної думки, обдарованих чи не всіма практичними чеснотами. Спочатку ми смачно пообідали і жваво поговорили, причому кожен намагався перекричати всіх. Потім за десертом я щиро розповів про своє нелегке становище і попросив, щоб мені дали розумну пораду, хоча, звичайно, не назвав на ім'я дівчину, про яку йшлося.

— Порадьте, друзі, як мені бути,— сказав я на завершення.— Обговоріть докладно це питання, як обговорюють у палаті депутатів який-небудь законопроект. Сюди принесуть урну та більярдні кулі, й кожен подасть голос "за" чи "проти" мого шлюбу з дотриманням усіх умов таємного голосування.

Відразу запала глибока тиша. Нотар від участі в голосуванні відмовився.

— Не маю права,— сказав він.— Адже тут ідеться про шлюбний контракт.

Мій колишній опікун так упився, що втратив дар розмови. Йому самому тепер була потрібна опіка, щоб без пригод дістатися додому.

— Зрозуміло! — вигукнув я.— Не сказати своїї думки — це найпевніший спосіб дати мені на здогад, як я повинен діяти.

Мої гості зворушилися.

Один помічник, який вніс пожертву на користь дітей генерала Фуа і на пам'ятник генералові, вигукнув:

Як і чеснота теж, буває злочин різним!

— Пустобрех,— пробурмотів колишній міністр, підштовхнувши мене ліктем.

— А в чому, власне, проблема? — спитав герцог, чиї маєтки склалися із земель, конфіскованих у непокірних гугенотів після скасування Нантського едикту.

Підвівся адвокат.

— З погляду науки права,— сказав він,— випадок, поданий до нашого розгляду, не становить ніяких труднощів. Герцог має рацію! — вигукнув трубадур закону.— Хіба не існує статті про термін давності? Що сталося б із нашим суспільством, якби ми почали дошукуватися, звідки походить кожне багатство? Це питання совісті. Якщо вже вам так хочеться обговорити даний казус, зверніться у духовну консисторію.

На цьому кодекс законів, утілений в людську плоть, замовк, сів і вихилив келих шампанського. Тоді підвівся священик, чиїм обов'язком було тлумачити Святе письмо.

— Бог створив нас слабкими,— сказав він переконано.— Якщо ви любите дочку злочинця, одружуйтеся з нею, але задовольніться посагом, який дістанеться їй від матері, а батькову спадщину роздайте вбогим.

— Даруйте! — вигукнув один із завзятих сперечальників, яких часто можна зустріти у світському товаристві.— А може, її батько вигідно одружився лише завдяки тому, що сам забагатів? Хіба всі його успіхи не стали можливими внаслідок скоєного злочину?

— Сама ця суперечка вже є рішенням. Існують речі, над якими людина ніколи не замислюється,— вигукнув мій колишній опікун, якому, либонь, закортіло просвітити товариство своєю п'яною мудрістю.

— Авжеж! — сказав секретар посольства.

— Авжеж! — вигукнув священик.

Ці двоє ніколи не розуміли один одного.

Підвівся доктринер, якому при ста п'ятдесяти п'яти виборцях не вистачило тільки півтори сотні голосів, щоб бути обраним до палати.

— Панове, цей феноменальний випадок належить до сфери інтелектуальної й виходить поза рамки, характерні для нормального стану нашого суспільства,— сказав він.— Отже, рішення, яке ми маємо прийняти, не повинне залежати від нашого сумління, це має бути присуд цілком імпульсивний, що дасть повчальний приклад миттєвого нюансу душевних переживань або раптових осяянь, у яких проявляються людські вподобання і смаки. Починаймо голосувати.

— Атож, голосуймо! — хором вигукнули мої гості.

Я звелів подати кожному по дві більярдні кулі — білу й червону. Біла — символ невинності — мала означати осуд цього шлюбу, а червона — схвалення. Друзів у мене зібралось сімнадцять — отже, для абсолютної більшості треба було не менше як дев'ять голосів. Кожен підходив і опускав свою кулю в кошичок з вузьким отвором у вигляді шийки, в якому перед партією в більярд перетрушують нумеровані кулі, коли гравці витягують номер своєї черги у грі. Всі ми неабияк схвилювалися, збуджені гострою цікавістю, адже розв'язувати голосуванням чисто моральну проблему — це, погодьтеся, спосіб досить оригінальний.

Коли дійшло до підрахунку голосів, я вийняв з кошичка рівно дев'ять білих куль! Цей результат мене не здивував; але раптом мені спало на думку порахувати, скільки молодиків мого віку виявиться серед обраних мною суддів. Таких казуїстів я нарахував дев'ять. Безперечно, всі вони й були однієї думки.

"Оце так! — сказав я сам собі.— Ось вони, два таємні й одностайні рішення: одне за мій шлюб, друге — проти. Як же знайти вихід із цієї скрути?"

— А де живе твій майбутній тесть? — необережно запитав один з моїх шкільних односумів, менш обачний, ніж інші.

— Тестя більше не існує! — вигукнув я.— Раніше моя совість сама говорила так голосно, що ваша порада була б зайвою. Але тепер її голос притих — і ось причина моїх вагань: спокусливий лист, якого я одержав два місяці тому.

І я дістав з гамана ось цього папірця, показавши його всім присутнім:

"Запрошуємо вас узяти участь у похоронній процесії, заупокійній відправі та похованні пана Жана-Фредеріка Тайфера, глави фірми "Тайфер і К°", колишнього постачальника провіанту для імператорських військ, кавалера ордена Почесного легіону й ордена Золотої остроги, капітана першої гренадерської роти Другого легіону Паризької національної гвардії, що впокоївся 1 травня в своєму домі по вулиці Жубера...

Похоронні урочистості відбудуться... тощо.

Від імені невтішних... тощо".

— Як же мені тепер бути? — провадив я.— Я хочу поставити це питання в ширшому плані. Звичайно, на землях панни Тайфер стоїть ціла калюжа крові, а спадщина її таточка — справжнє Хацельдама5. Я це знаю. Але Проспер Маньян нащадків не залишив; не пощастило мені розшукати і родичів фабриканта шпильок, зарізаного в Андернаху. Кому ж повернути статок? І чи маю я право розголосити таємницю, яку мені вдалося розкрити, додати відтятую голову до посагу ні в чому не винної дівчини, домогтися, щоб вона бачила жаскі сни, забрати в неї прекрасну

ілюзію, умертвити її батька вдруге, сказавши: "Кожне еку вашого статку вимащене кров'ю"? Я взяв почитати в одного старого священнослужителя "Тлумачний словник питань совісті", але відповіді на свої сумніви не знайшов і там. Віддати гроші церкві на поминки душ Проспера Маньяна, Вальгенфера і Тайфера? Але ж ми живемо в дев'ятнадцятому сторіччі! Побудувати притулок, установити премію за добродієність? Премію за добродієність присудять пройдисвітам. А більшість наших притулків нині стали, як мені здається, розплідниками зла. І хіба спокутуєш цей давній злочин, віддавши злочинне багатство для цілей, які хіба що тільки потішають моє самолюбство? Та й чому я повинен про це думати? Зрештою, я кохаю, кохаю палко. Моє кохання — це моє життя. Якщо, не пояснюючи причин, я запропоную молодій дівчині, яка звикла до розкоші, до мистецтва, дівчині, котра любить слухати музику Россіні, сидячи в замріяній позі в Італійській опері, якщо я запропоную їй віддати півтора мільйона свого статку на користь отупілих дідів або шолудивих голодранців, вона із сміхом повернеться до мене спиною, а її компаньйонка вважатиме мене за лихого жартівника; якщо в любовному екстазі я почну розхвалювати їй принади скромного існування і мій будиночок на березі Луари і попрошу її пожертвувати втіхами паризького життя заради нашого кохання — то це, по-перше, буде добродієсною брехнею, а по-друге, я цілком імовірно нічого не доб'юся і втрачу серце дівчини, закоханої в бали, в розкішні убори і в мене поки що теж. Її відіб'є в мене офіцер із закрученими вусами, стрункий і чепуристий, який бренькатиме на фортепіано, вихвалитиме лорда Байрона і хвацько триматиметься в сідлі. Що ж робити? Благаю, панове, дайте мені розумну пораду!

Чесний англієць із пуританськими поглядами на життя, вельми схожий на батька Дженні Дінсб, англієць, про якого я вже тут згадував, і який досі не промовив жодного слова, стенив плечима і сказав мені:

— Дурню, навіщо було запитувати, чи він родом з Бове?

Париж, травень 1831 р.

=====

Примітки

склав Дмитро Наливайко

Оповідання було написане на початку 30-х рр. і вперше надруковане в журналі "Ревю де Парі" в серпні 1831 р. Через рік Бальзак перевидав його в збірці "Нові філософські казки". 1846 р. воно було включене до прижиттєвого видання "Людської комедії" і з'явилося в її XV томі (і в II томі "Філософських етюдів").

За своїм змістом і характером "Червона корчма" близька до "Етюдів про звичаї", деякі критики навіть брали під сумнів включення цього оповідання до "Філософських етюдів". При цьому головним елементом змісту оповідання вважали вбивство Тайфером німецького підприємця, злочинний початок кар'єри одного з банкірів "Людської комедії", що є втіленням влади грошей. Сам же Бальзак вважав, що головною в цьому творі є проблема наукова, пов'язана з образом Проспера Маньяна, проблема "думки й її дії": замислений злочин за своєю психічною дією виявляється еквівалентним реальному злочину. Тому письменник і відносив "Червону корчму" до "Філософських етюдів".

1. Кюстін Астольф де (1790-1857) — французький літератор, автор книги "Росія в 1839 році", в якій викрито самодержавний поліцейсько-бюрократичний лад "імперії царів".

2. Брія-Саварен (1755-1826) — автор книги "Фізіологія смаку".

3. Френологічні спостереження — френологія — антинаукове вчення про зв'язок психічних якостей людини з формою будови її черепа.

4. Тюренн Анрі де ля Тур д'Овернь (1611-1675) — французький полководець, відзначився у війнах, які вів Людовік XIV з коаліцією західноєвропейських держав.

5. Хацельдама — "Поле крові" (бібл.). За Біблією, так називалося поле, яке Іуда Іскаріот купив за тридцять срібняків, одержаних за зраду Ісуса Христа.

6. Дженні Дінс — героїня роману Вальтера Скотта "Едінбурзька темниця". Одна з улюблених літературних героїнь Бальзака, принаймні він її часто згадує у своїх творах.